

بسمه تعالی شانه

نقش اجتماعی و سیاسی مادران در مکتب تشیع

فاطمه وفایی صدر^۱

چکیده تفصیلی

مقدمه

شکی نیست که مادر از هر جهت مقام ارجمند و والایی در همه ادیان داشته و دارد و همگان با دید احترام به او می نگرند و به عظمت و بزرگی از وی یاد می کنند. انبیای گذشته ضمن این که به احترام نهادن به مادر توصیه می کردند، قبل از همه خود در مقابل مادر تکریم نموده برایش طلب رحمت و مغفرت می کردند. در آیین حنیف ابراهیم علی نبینا و آله و علیه السلام و در آیین موسای کلیم علی نبینا و آله و علیه السلام مقام مادر بس عظیم و بزرگ بوده و فرزندان که به مادر خدمت می کردند همنشینان بهشتی پیامبران می شده اند. مقام مادر در دین حضرت عیسی علی نبینا و آله و علیه السلام به حدی است که وی در آغاز زندگی شکر خدا می گوید و نخستین بار این نکته را یاد آور می شود و از خدا تشکر می کند که او را نسبت به مادرش نیکوکار قرار داده است.

نقش اجتماعی و سیاسی مادران در تاریخ نقش جدی و تعیین کننده است.^۲ با نگاه اجمالی به تاریخ تشیع می توان این نقش محوری را تبیین نمود و دامنه تاثیر آن را روشن ساخت و حتی با دیگر فعالیت های اجتماعی مقایسه نمود. در این مقاله، ابتدا به اجمال نقش اجتماعی و سیاسی مادران را در سه مقطع زمان حضور امام معصوم علیه السلام، پس از صفویه و دوران معاصر بیان کرده و سپس مهمترین محورهای آن را تبیین می کنیم، انشاءالله.

مبانی نظری تحقیق

مطالعات علوم اسلامی را از دو زاویه می توان پی گرفت؛ یکی بسط دانش بر پایه ی بسنده کردن به چارچوب های موجود و ذهنیت های رایج و جاری و دیگری پرداختن به مبانی اثر گذار در دانش که می توان از اولی به «بنا سازی» و از دومی به «مبنا سازی» یاد کرد. در بحث های ناظر به مبانی، مطالعات در فضایی آزادتر شکل می گیرند و سمت و سوهای جدیدتری را پی می جویند. از این روی، هم وسعت نظر اندیشمندان را متحول و دگرگون می کنند و هم برداشت های او را از تمامیت موضوع و کارکرد و اهمیت آن به روز می کنند.

^۱ دکترای کلام اسلامی، دانشگاه قم، ایران. Tafakora@yahoo.com

^۲ مرتضی شیرودی، نقش اجتماعی - سیاسی زنان در جامعه معاصر ایرانی، نشریه الکترونیکی پژوهش زنان.

در این مقاله نیز سعی بر این است که با نگاه مبنایی به تحلیل و بررسی نقش اجتماعی و سیاسی مادران در مکتب تشیع پرداخته شود.

مرور پیشینه تحقیق

در مراجعه به آثار علمی، اثری که اختصاصاً به بررسی نقش اجتماعی و سیاسی مادران در مکتب تشیع پرداخته باشد، یافت نشد. در مقالاتی مادران امامان شیعه علیه السلام و نقش های سیاسی - اجتماعی آنان^۳ و همچنین نقش مکتب تشیع بر زنان ایرانی^۴ بیان شده است. در این مقاله تلاش شده است تا در حد مقدور و به اختصار نقش اجتماعی و سیاسی مادران در مکتب تشیع تبیین شود.

روش تحقیق

در تحقیقات کلامی باید شیوه‌ی سیستمی را به کار بست و از طریق آن در هر مسئله از مسائل دیگر یاری جست.^۵ عقاید اسلام سلسله‌ای به هم پیوسته است که برخی از آن راه‌گشای برخی دیگر است و در مجموع، پیکر واحد منسجمی را ماند که هر بخش آن، بخش دیگر را تکمیل می‌کند. چون دانشمندان در تألیفات خود برخی بخش‌ها را جدای از هم می‌آورند، حکمت عقاید اسلام از پژوهندگان مستور می‌ماند.^۶ روح حاکم بر دین و آموزه‌های دینی را شناخت و در یک نگاه ارتباط آموزه‌ها را با هم دریافت. در این تحقیق با روش توصیفی به نقش مادران در تاریخ تشیع اشاره و با نگاه سیستمی و روش تحلیل داده‌ها به بررسی دقیق نقش اجتماعی و سیاسی مادران در مکتب تشیع خواهیم پرداخت، انشاءالله.

خلاصه بحث اصلی

نقش‌های اجتماعی و سیاسی مادران در طول تاریخ، اگرچه مستور و ناگفته مانده است، اما با دقت و ژرفانگری، می‌توان به اهمیت ویژه آن پی برد. شاید بتوان این نقش‌ها را به دو بخش اجتماعی و سیاسی آشکارا و پنهان تقسیم نمود. در بخش اول، می‌توان به مقاطعی اشاره نمود که زنان بنا بر تکلیف اجتماعی خود با حضور فیزیکی، حرکتهای تأثیرگذاری داشته‌اند و در بخش دوم - یعنی نقش‌های اجتماعی و سیاسی پنهان - می‌توان به تربیت فرزندان تأثیرگذار و هدایت درونی خانواده و جامعه به سوی انتخاب‌های صحیح، اشاره کرد.

همچنین در طول تاریخ، مکتب تشیع غالباً در اقلیت بوده و به ندرت قادر به تشکیل حکومت بوده است. ما در مقاله به اجمال به بررسی نقش اجتماعی و سیاسی مادران در زمان حضور امام معصوم علیه السلام، پس از عصر صفویه و زمان معاصر می‌پردازیم.

همچنین می‌توان نقش اجتماعی و سیاسی مادران در مکتب تشیع را در چند محور احصاء نمود. بدیهی است که احصاء حاضر، حصر استقرایی است، نه حصر عقلی؛ بدین معنا که می‌توان محورهای دیگری را نیز به محورهای اشاره شده اضافه نمود. تربیت، خانواده داری، تولی و تبری و دفاع محورهایی است که در مقاله به تفصیل و مستند به آن اشاره شده است.

^۳ ناهید طیبی، بانوان شیعه، زمستان ۱۳۸۴ و بهار ۱۳۸۵، شماره ۶ و ۷، ص ۷ تا ۳۲.

^۴ رضا رمضان‌نرگسی، فصلنامه بانوان شیعه، سال اول، شماره ۱، پاییز ۱۳۸۳.

^۵ رضا برنجکار، روش شناسی علم کلام، چاپ اول، قم، انتشارات دارالحدیث، ۱۳۹۱، ص ۵۳ و ۵۴.

^۶ سید مرتضی عسگری، عقاید اسلام در قرآن کریم، ترجمه محمد جواد کرمی، ج ۱، ص ۹.

خلاصه نتیجه گیری

نقش‌های اجتماعی و سیاسی ناپیدای مادران را نباید کم‌رنگ و یا نادیده گرفت؛ زیرا بنابر معارف و فرهنگ دینی، نقش اولیه و اصلی مادران در همین موارد پنهان تجلی می‌کند. به عبارت دیگر، مادر با تربیت فرزند شجاع و تأثیرگذار، به شکل پنهانی بر جامعه تأثیر می‌گذارد. اثر تربیت این مادر در جامعه محسوس است، ولی ما گاهی به راحتی از کنار آن می‌گذریم.

کلمات کلیدی:

مادری، نقش اجتماعی و سیاسی، مکتب تشیع، حضور اجتماعی، کلام اسلامی، زن.

فهرست منابع:

- (۱) قرآن کریم.
- (۲) ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، بی‌تا، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم، دارالاحیاء الکتب العربیه، ج ۱.
- (۳) ابن شهر آشوب، مناقب آل ابی طالب، ۱۳۷۶ ق، تحقیق لجنة من الاساتذه النجف الاشرف، نجف، مطبعة الحیدریه، ج ۳.
- (۴) ابوالاعلی المودودی، مبادئ الاسلام، دمشق، مکتبه الشباب المسلم، ۱۳۷۶ ق.
- (۵) ابوالحسنی منذر، کتاب حکومت علم و دولت فقر (شرح حال ملا قربانعلی زنجانی).
- (۶) ابی الفصل جمال الدین محمد بن مکرم (ابن منظور)، لسان العرب، ج ۱۵، ص ۴۰۷، ماده «ولی»؛ علی اکبر دهخدا، لغتنامه، ج ۵، ماده ولی.
- (۷) اسماعیل امیرخیزی، قیام آذربایجان و ستارخان، تهران، کتابفروشی تهران، ۱۳۵۶.
- (۸) امام خامنه‌ای، بیانات در سالروز ولادت حضرت فاطمه زهرا (س) ۱۳۸۴/۵/۵.
- (۹) امام خامنه‌ای، دیدار با خواهران پرستار واحد بسیج (۶۱/۱۱/۳۰)، نقش و رسالت زن، ج ۵، انتشارات انقلاب اسلامی.
- (۱۰) امام خمینی (ره)، صحیفه نور، ج ۱۴، ۷، ۸، ۹، ۱۰، ۱۸.
- (۱۱) بدرالملوک بامداد، مشعل داران و پیشتاران آزادی زنان، ج ۲، تهران، انتشارات زیتون، ۱۳۵۲.
- (۱۲) پری شیخ الاسلامی، زن در ایران و جهان، تهران، نشر اقبال، ۱۳۵۰.
- (۱۳) تاجیک (۱۳۷۸)، فرامدرنیسم و تحلیل گفتمان، مؤسسه توسعه دانش.
- (۱۴) جان فوران، مقاومت شکننده، ترجمه احمد تدین، تهران، نشر رسا، ۱۳۷۷، ص ۳۵۹.
- (۱۵) جایگاه مادر در اندیشه دینی، شمیم یاس، اسفند ۱۳۸۵، شماره ۴۸.
- (۱۶) جعفر سبحانی، تاریخ شیعه و گسترش آن، پیدایش شیعه فرضیه‌ها و نظریات، <http://www.shia-news.com>
- (۱۷) رضا رمضان نرگسی، تأثیر مکتب تشیع و زن ایرانی، مجله معرفت، شماره ۶۷.
- (۱۸) رضا رمضان نرگسی، تأثیر مکتب تشیع و زن ایرانی، مجله معرفت، شماره ۶۷.
- (۱۹) رضا رمضان نرگسی، فصلنامه بانوان شیعه، سال اول، شماره ۱، پاییز ۱۳۸۳.
- (۲۰) رضا برنجکار، روش شناسی علم کلام، چاپ اول، قم، انتشارات دارالحديث، ۱۳۹۱.

- (۲۱) زنان و مشروطه، پگاه حوزه، ۱۳۸۵، شماره ۱۸۸.
- (۲۲) ژانت آفاری، انجمن های نیمه سری زنان در نهضت مشروطه، ترجمه جواد یوسفیان، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد، ۱۳۶۹.
- (۲۳) سید مرتضی عسگری، عقاید اسلام در قران کریم، ترجمه محمد جواد کرمی، ج ۱.
- (۲۴) سینا واحد، زن و حضور تاریخی، تهران، نشر مشرق، ۱۳۷۲.
- (۲۵) شرف الاسلام بن سعید المحسن بن کرامه، تنبيه الغافلين عن فضائل الطالبين، ۱۴۲۰ ق، تحقیق السيد تحسین آل شبيب، مرکز الغدير للدراسات الاسلاميه.
- (۲۶) صدوق، محمد بن علی بن بابویه، کمال الدین و تمام النعمه، ۱۴۰۵ ق، تحقیق و تصحیح علی اکبر الغفاری، قم، مؤسسه النشر الاسلامی.
- (۲۷) عبدالله مستوفی، شرح زندگانی من، چاپ دوم، تهران، زوار، ۱۳۴۳، ج ۱.
- (۲۸) علی مراد فراشبندی، گوشه ای از تاریخ انقلاب مسلحانه، تهران، ۱۳۶۲.
- (۲۹) فریبا انیسی، زنان، دفاع مقدس و گسترش فرهنگ شهادت و ایثار، دفتر سوم، ۱۳۸۴.
- (۳۰) کتاب دوم تربیت اسلامی، متن سخنرانی دکتر خسرو باقری.
- (۳۱) کلمنت مارکام، تاریخ ایران در دوره قاجار، ترجمه میزرا رحیم فرزانه، تهران، انتشارات فرهنگ ایران، ۱۳۶۴.
- (۳۲) کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ۱۳۸۸ ق، تحقیق علی اکبر غفاری، دارالکتب الاسلامیه، چ سوم، ج ۲ و ۱.
- (۳۳) مادری در نگاه دینی و عینیت اجتماعی، دفتر مطالعات و تحقیقات زنان و خانواده، چاپ اول، ۱۳۹۳.
- (۳۴) مجموعه مقالات و سخنرانی های اولین کنگره بزرگداشت بانوی مجتهد سیده نصرت امین اصفهانی، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد، ۱۳۷۲.
- (۳۵) محمد باقر مجلسی، بحار الانوار، ۱۴۰۳ ق، لبنان، مؤسسه الوفاء، چاپ دوم، ج ۴۳.
- (۳۶) محمد بن الحسن طوسی، الغیبه، ۱۴۱۱ ق، تحقیق عبداللّه الطهرانی و الشیخ علی احمد ناصح، قم، مؤسسه المعارف الاسلامیه.
- (۳۷) محمد بن حسین دامغانی، الوجوه و النظائر، به تصحیح دکتر اکبر بهروز، چاپ دانشگاه تبریز، سال ۱۳۶۶، ج ۱.
- (۳۸) محمد بن علی بن بابویه صدوق، کمال الدین و تمام النعمه، ۱۴۰۵ ق، تحقیق و تصحیح علی اکبر الغفاری، قم، مؤسسه النشر الاسلامی.
- (۳۹) محمد رضا شرفی، مراحل رشد و تحول انسان، سوم.
- (۴۰) محمد رضا عافیت، سردار ملی ستارخان، تبریز، نشر اندیشه، ۱۳۵۲.
- (۴۱) محمد علی حاجی بیگی، خاطرات حجه الاسلام و المسلمین عمید زنجانی، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۷۹.
- (۴۲) محمد علی حاجی بیگی، خاطرات حجه الاسلام و المسلمین عمید زنجانی، تهران، مرکز اسناد انقلاب

اسلامی، ۱۳۷۹، ص ۱۹۲

- (۴۳) مرتضی شیرودی، نقش اجتماعی - سیاسی زنان در جامعه معاصر ایرانی، نشریه الکترونیکی پژوهش زنان.
- (۴۴) مرتضی شیرودی، نقش سیاسی - اجتماعی زنان در دوران معاصر، قم، انتشارات زمزم هدایت، ۱۳۸۶.
- (۴۵) مری شیل، خاطرات لیدی شیل، ترجمه حسن ابوترابیان، تهران، نشر نو، ۱۳۶۸.
- (۴۶) مریم معین الاسلام، زن منتظر و منتظر پروری، ماهنامه انتظار موعود، شماره ۲۲.
- (۴۷) منصور صفت گل، ساختار نهاد و اندیشه دینی در ایران عصر صفوی، تهران، مؤسسه خدمات فرهنگی رسا، ۱۳۸۱.
- (۴۸) مهدی ملک زاده، تاریخ انقلاب مشروطیت ایران، تهران، انتشارات علمی، ۱۳۷۱.
- (۴۹) ناصر مکارم شیرازی، پیام قرآن، ج ۹.
- (۵۰) ناصر نجمی، طهران عهد ناصری، تهران، نشر عطار، ۱۳۷۰.
- (۵۱) ناظم الاسلام کرمانی، تاریخ بیداری ایرانیان، چاپ پنجم، تهران، پیکان، ۱۳۷۷، ج ۲.
- (۵۲) ناهید طیبی، بانوان شیعه، زمستان ۱۳۸۴ و بهار ۱۳۸۵، شماره ۶ و ۷.
- (۵۳) نقش و کارکرد زنان در بحران، مجموعه مقالات و سخنرانی های همایش زن و بحران، تهران، ۱۳۸۲.
- (۵۴) نیکی کدی، ریشه های انقلاب ایران، ترجمه عبد الرحیم گواهی، تهران، نشر قلم، ۱۳۶۹.